

بررسی و شناخت مظاهر فقهی و عوامل رشد و پویایی شیعه از گذشته تاکنون

اسما جوکار^۱، زهرا روحانی^۲

^۱ کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول)

^۲ کارشناسی دانشکده علوم و معارف قرآن شیراز

چکیده

روایات فضایل سور و خواص سور که هر کدام مترتب ویژگی خاصی برای سوره ها هستند، همواره مورد توجه و نقد محققان و اسلام شناسان بوده و هست. چرا که این قبیل روایات که در کتب حدیثی و تفسیری متعددی وجود دارند به لحاظ صحت سند و اتصال مورد سوطن و تردید هستند. از جمله کتب تفسیری مهمی که مشتمل بر روایات فضایل سور می باشد، کتاب تفسیر البرهان علامه سید هاشم بحرانی است، که فضایل هر سوره را ابتدای آن آورده است. از آن جهت که تفسیر مذکور از مصادر مهم تفسیری شیعه محسوب می شود. وجود این گونه روایات می تواند اعتبار سایر روایات صحیح و موثق این کتاب تفسیری را خدشه دار سازد. به همین دلیل این پژوهش بر آن است تا اعتبار روایات فضایل سور در این تفسیر را مورد بررسی قرار دهد. روش تحقیق در این پژوهش تحلیلی با استفاده از ابزار کتابخانه ای است. نتیجه حاصله حاکی از آن است که سید بحرانی در تفسیر البرهان صرفاً به جمع آوری روایات فضائل سور تکیه کرده و به پالایش و تنقیح روایات اهتمام نورزیده است.

واژه‌های کلیدی: روایات فضایل و خواص آیات و سور قرآن، تفسیر البرهان، سید بحرانی

مقدمه

قرآن کریم تنها نسخه خالص و حیانی است که از دستبرد بشر مصون مانده و یگانه طریق هدایت است. اما بهره گیری از این منهج هدایت مستلزم فهم مراد گوینده این کلام، خالق متعال است که این امر جز با تفسیر صحیح و اصولی و دقت نظر و سهل الفهم کردن مفاد کلام الهی برای عامه مردم توسط مفسران و در پی آن مراجعه مردم به این منابع میسر نمیگردد.

تفاسیر ماثور و روایی شیعی از آن جهت که فهم مراد خداوند را صرفاً در کلام معصومین جسته اند همیشه در نزد شیعیان معتبر و حائز اهمیت بوده و هست. فلذا ارزش این تفاسیر منوط به اعتبار و صحت روایات این مصادر است. از جمله این تفاسیر، تفسیر روایی البرهان علامه بحرانی است که در قرن ۱۱ تألیف شده است. علامه در این کتاب سعی نموده از هرگونه اظهار نظر اجتهادی خودداری نموده و با توجه به مسلک اخباری خود صرفاً به جمع آوری روایات تفسیری در ذیل هر سوره اقدام نموده است. نکته قابل ذکر در این تفسیر ضمیمه کردن روایات فضائل سور و خواص ویژه هر سوره در ابتدای آن است. سید بحرانی در البرهان به واسطه استفاده از مصادر و منابع متعدد شیعه و سنی در نوع خود بی نظیر است، وی مقدمه شانزدهم از کتاب خود را صرفاً به منابع گسترده ای که از آن ها روایت اخذ نموده اختصاص داده است اما این تنوع و تعدد منابع در روایات فضائل و خواص سور چندان مشاهده نمیشود.

روش کار ایشان این چنین بوده است که تفسیر هر سوره را با تفکیک مکی-مدنی بودن هر سوره آغاز کرده و در ادامه فضیلت آن را نیز به انضمام سندش آورده است و هر روایت را نیز در پاورقی به منبع ارجاع داده است. کل منابع روایی ایشان در باب خواص سور معمولاً به چند منبع خاص محدود می شود. که البته اعتبار دلالتی و سندی برخی از این دست از روایات در هاله ای از ابهام است و به نظر میرسد که اهتمام سید بحرانی در تفسیر البرهان صرفاً جمع آوری و نقل روایات است. از آن جهت که تفسیر البرهان از مصادر تفسیری مهم تشیع محسوب میشود، اهتمام به بازخوانی و بررسی اعتبار روایات آن خاصه، روایات های فضائل و خواص سور که رویکرد اصلی این پژوهش است لازم به نظر میرسد.

در پی این اهم نگارنده به واکاوی و خوانش تک تک روایات فضایل و خواص سور در البرهان و منابعی که سید بحرانی در ذیل سوره ها ذکر کرده و به کار گرفته است پرداخته و به نتایج قابل ملاحظه ای دست یافته است. شایان توجه است که بررسی اسانید و مصادر این روایات و اعتبار راویان آن و تشخیص سره از ناسره بر عهده متخصصین رجالی است و در خلال این بحث نمیگنجد.

روش تحقیق در این پژوهش شیوه کار کتابخانه ای و اساساً بر مبنای متن اصلی کتاب "البرهان فی تفسیر القرآن" و منابع موجود در باب فضایل سور بوده است.

از آن جهت که در گام های آغازین پژوهش پیش رو کتاب تفسیری-روایی البرهان به تفصیل مطالعه و بررسی شد، به جهت حسن آغاز و آمادگی بیشتر ذهن خواننده گرامی در مطلع کلام، به تبیین خلاصه ای از زندگی پر برکت و فعالیت های ارزشمند علامه بحرانی پرداخته و در ادامه کتاب تفسیری و گرایش تفسیری ایشان را به اختصار معرفی نمودیم.

پس از آن به مبحث اصلی یعنی فضایل و خواص سور و آیات کریمه قرآن در البرهان ورود کرده و مباحث به تفکیک ارائه و تبیین گردید.

پیشینه تحقیق

- علی نصیری در مقاله خود در باب فضایل سور کار کرده و صرفاً به طور کلی در چگونگی تعامل و برخورد با این قبیل روایات بحث نموده و تمرکز وی بر منبع تفسیری و حدیثی خاصی نبوده است.

- -سید مرتضی سوبیج به جمع آوری فضایل و خواص سوره های قرآن کریم اهتمام ورزیده است و تنها دربخشی از مقدمه خود به بیان چندی ازنقطه نظرات مفسرانی چون زمخشری و رجالیونی چون زرکشی و چند تن دیگر از دانشمندان و بزرگان دین در باب روایات فضایل سور اشاره نموده است و تاکیدی بر منبعی خاص نداشته است.
- -حمیدرضا فهیمی تبار نیز بر مبنای اجتهاد و روش شناسی در تفسیر البرهان متمرکز بوده و در مقاله خود سخنی از چندو چون روایات فضایل سور در تفسیر البرهان به میان نیاورده است.
- -مصطفی بهشتی به بررسی تفسیر البرهان پرداخته است اما صرفا بر محوریت نهاد خانواده در مجموع روایات البرهان توجه داشته و به محتوا و دلالت روایات آن و ایضا روایات خواص قرآن و آیات تاکیدی نداشته است.
- -بتول عبدالله پور ومهرناز گلی صرفا به پژوهش در باب روش های تربیتی امام باقر ع در روایات موجود در تفسیر البرهان پرداخته اند و از نقطه نظر دیگری البرهان را بررسی ننموده اند.
- -مرتضی عرب به بررسی اسانید روایی البرهان پرداخته اما بررسی روایی ایشان صرفا بر روایات امام رضا ع در این کتاب تخصیص یافته است.

گزیده ای از زندگی علامه سید هاشم بحرانی

« علامه سید هاشم بحرانی » فرزند سید سلیمان حسینی بحرانی و معروف به « علامه بحرانی » در نیمه اول قرن یازدهم در روستای کتکتان از توابع شهر توبلی که پایتخت علمی و سیاسی بحرین در آن عصر بود به دنیا آمد. گر چه تاریخ تولد وی به طور دقیق به دست نیامده است اما بر اساس برخی از دلایل، تاریخ تولدش را بین سالهای ۱۰۳۰ تا ۱۰۴۰ ق یاد کرده اند. نسبت وی به امام کاظم ع می رسد و برخی وی را از نوادگان سید مرتضی دانسته اند که در پشت برخی از کتاب های ایشان به این مطلب اذعان شده است. علامه بحرانی فقیهی گرانمایه و صاحب تالیفات بسیار ارزشمندی در فقه، اصول، رجال و مانند آن است، مسلک وی اخباری و از ارادتمندان ائمه اطهار است. تالیفات بحرانی غالبا در باب فضیلت های آل محمد ص است. ایشان سال ها زعامت و مرجعیت علمی و دینی شیعیان بحرین را برعهده داشته است. وی سرانجام در سال ۱۱۰۷ ق در روستای نعیم بحرین جان سپرد و پیکرش به روستای مادری اش منتقل و در مقبره مائنی، در جوار مسجد معروف آن سامان به خاک سپرده شد.

اساتید:

سید بحرانی در دوران تحصیلات خویش از محضر استادان گرانقدری بهره مند گشت که از آن جمله اند:

۱. شیخ فخرالدین طریحی نجفی (متوفی ۱۰۸۷ ق)

۲. سید عبدالعظیم بن عباس استر آبادی اخباری

شاگردان:

شاگردان و راویان بسیاری از سید هاشم بحرانی اجازه نقل حدیث دریافت کردند که به برخی از آنان اشاره می شود:

۱. شیخ محمد بن حسن حر عاملی، مؤلف کتاب « وسائل الشیعه »

۴. سید محمد بن علی سیف الدین عطار بغدادی

۵. شیخ علی مقایی بحرانی

۶. شیخ حسن بحرانی

جایگاه علمی

شیخ حرّ عاملی که معاصر وی بوده، او را فاضل، عالم، ماهر، مدقق و فقیه آگاه به تفسیر و عربی و رجال معرفی کرده و گفته است: «تفسیر قرآن بزرگی دارد که من آن را دیده و از آن روایت کرده‌ام.» صاحب حدائق درباره‌اش فرموده: «فاضل، محدث، جامع و متّبع اخبار بوده و در جمع و تتبع اخبار کسی جز شیخ ما مجلسی (ره)، بر او پیشی نگرفته است. کتاب‌های متعددی را تألیف کرده که بر شدت تتبع و اطلاع او گواه است، ولی به کتابی از او در فتاوی احکام شرعی، حتی در مسئله‌ای جزئی، دست نیافته‌ام. کتاب‌های او مجرد جمع و تألیف است و در هیچ یک از کتاب‌های وی که بر آن اطلاع یافته‌ام، در ترجیح اقوال و بحث و اختیار مذهب و قولی سخن نگفته است. نمی‌دانم آن به خاطر قصور رتبه علمی وی از مرتبه نظر و استدلال بوده است یا به خاطر ورع و پارسایی وی. ولی یکی از تألیفات وی التنبیهات است که میرزا عبد الله افندی در معرفی آن گفته: کتاب التنبیهات در فقه است و آن کتاب بزرگ نیکویی مشتمل بر استدلال‌هایی در مسائل تا آخر ابواب فقه است. این تألیف دلیل آن است که وی فقیه، اهل نظر و استدلال نیز بوده است.

صاحب جواهر در بیان ضعف قول کسی که عدالت را ملکه نفسانی دانسته، فرموده است: «بنابراین قول، هیچ‌گاه حکم به عدالت شخصی ممکن نمی‌باشد، مگر در مثل مقدس اردبیلی و سید هاشم بر حسب آنچه که از حالات آنان نقل می‌شود...» این سخن صاحب جواهر حاکی از شدت اشتها تقوا و ورع او است. میرزا عبد الله گفته: حدود ۷۵ تألیف دارد که اکثر آن‌ها در علوم دینی است. (بابایی، ۱۳۸۶: ۳۶۰/۱)

تورقی بر تفسیر روایی البرهان

این تفسیر به زبان عربی در شش جلد دارای یک مقدمه و شانزده باب است که باب اول در فضیلت عالم و متعلم و باب دوم در فضل قرآن سپس در باب شانزدهم منابع خود را یاد کرده است. این تفسیر به شیوه روایی است. مفسر پس از ذکر آیات قرآن احادیث و روایات مأثوره از خاندان عصمت و نبوت (ع) را به مناسبت آیه در ذیل آن با ذکر اسانید روایت یاد کرده است (مؤدب، ۱۳۸۰: ۱۹۰)

اصل البرهان ۵ جلدی است که مقدمه ای با نام «مرآة الأنوار و مشکاة الأسرار» به صورت کتابی مستقل توسط ابو الحسن ابن محمد طاهر عاملی نباطی تألیف شده است که در سه بخش تنظیم شده است:

بخش اول درباره بطن قرآن که با مسأله ولایت و امامت مربوط است و ظهر قرآن که مخصوص بیان دلایل نبوت و اصول شریعت است و در پنج فصل تنظیم گردیده است.

بخش دوم در خصوص جمع و تألیف قرآن و تحولات مربوط به آن و نیز درباره مسأله تحریف است و چهار فصل دارد. بخش سوم- که عمده مباحث کتاب را تشکیل می‌دهد- شامل بحث از تأویل قرآن و موارد آن است. در این بخش، نخست به کلیات و سپس- بترتیب حروف الفبا- به واژه‌هایی که تأویل در آنها راه یافته، پرداخته شده است. مؤلف در این تفسیر و ظاهراً در سایر کتاب‌های تفسیری خود به ذکر روایات در ذیل آیات بسنده کرده و از هر گونه اجتهاد و اظهار رأی‌ای خودداری کرده است. این روش به تنهایی تعیین‌کننده مکتب تفسیری وی نیست و نمی‌توان آن را دلیل روایی محض بودن مکتب تفسیری وی قرار داد، زیرا ممکن است هدف وی در این کتاب و سایر کتاب‌های تفسیری‌اش جمع‌آوری روایات تفسیری و مربوط به آیات بوده، و با این که اجتهاد در تفسیر را روا بداند و مکتب تفسیری وی اجتهادی باشد، منافات نداشته باشد اما از کلمات وی در آغاز این تفسیر و از این که گفته‌اند در هیچ یک از کتاب‌های تفسیری‌اش اجتهاد و اظهار رأی نداشته است، اگر نگوییم معلوم می‌شود، دست‌کم گمان قوی پیدا می‌شود که وی مسلک اخباری داشته و در تفسیر طرفدار مکتب روایی محض بوده است. (بابایی، ۱۳۸۶: ۳۶۰/۱)

وی مقدمه تفسیر قمی و آرای تفسیری علی بن ابراهیم را به لحاظ این که منسوب به امام صادق، علیه السلام، می‌دانسته، در این تفسیر آورده است. در آغاز کتابش مقدمه‌ای مشتمل بر شانزده باب است که حدود ۲۱۲ روایت در آن ابواب نقل شده است.

شماری از آن ابواب درباره فضیلت عالم و متعلم، فضیلت قرآن، ذکر حدیث ثقلین و معنای آن است. تعدادی از آن ابواب در بیان خصوصیات از قرآن کریم است. مانند این که قرآن جامع همه نیازهای علمی بشر است و دارای ظاهر و باطن و عام و خاص و محکم و متشابه و ناسخ و منسوخ است. تعدادی از آن ابواب درباره علم پیامبر و ائمه، علیهم السلام به تأویل و «تهی از تفسیر قرآن به رأی و نهی از جدال»، «آنچه در قرآن که مقصود از آن ائمه، علیهم السلام، است» و «هر روایتی که موافق قرآن نباشد، مردود است» از عناوین دیگر ابواب مقدمه است و در باب شانزدهم کتاب‌هایی را که روایات این تفسیر از آن‌ها نقل شده، نام برده است. بعد از آن به ذکر روایات مربوط به سور و آیات و تفسیر آن پرداخته است. این تفسیر، همه سور قرآن را دربر دارد و در آغاز هر سوره، مکی یا مدنی بودن آن را تعیین کرده و چند روایت در فضیلت و گاهی در خواص آن سوره آورده است. پس از آن در ذیل هر آیه‌ای روایاتی را که یک نحوه ارتباط با آن دارد، ذکر نموده است. سپس بترتیب سوره‌ها به تفسیر آیات می‌پردازد؛ به این ترتیب که ابتدا آیه را ذکر می‌کند و پس از آن، روایات مأثور از امامان معصوم علیهم السلام درباره آیه را می‌آورد، ولی درباره قوت و ضعف اسناد و درستی و نادرستی روایات، اظهار نظری نمی‌کند. البته این سخن بدان معنا نیست که همه روایات این تفسیر بی‌ارزش و از درجه اعتبار ساقط باشد بلکه گاه، احادیثی درخشان، و کلماتی که قطعاً از اهل بیت عصمت صادر شده است وجود دارد.

این تفسیر نیازمند نقد و بررسی و پالایش است تا سره آن از ناسره باز شناخته شود و احادیث صحیح و پذیرفتنی آن از احادیث ضعیف و نادرست جدا گردد. این کتاب در کل و با چشم‌پوشی از پاره‌ای نقصها مجموعه‌ای نادر و یگانه است که مؤلف در آن، احادیث ارزشمندی را از چشمه‌سار دانش امامان معصوم علیهم السلام گرد آورده است و بر خوانندگان آگاه و پژوهشگران خردمند است که به بحث و بررسی درباره روایات فراوان آن پردازند و از میان انبوه آنها، سره را از ناسره باز شناسند. (معرفت و همکاران، ۱۳۸۶: ۲/۲۱۲)

روایات فضائل و خواص سور و آیات قرآن

روایات فضایل و خواص سور مشتمل بر روایاتی هستند که بر ویژگی‌های خاص هر سوره، ثواب و منافع دنیوی و اخروی آن سوره دلالت دارند. این قبیل روایات در منابع حدیثی، منابع تفسیری، کتاب‌های علوم قرآنی و حتی کتاب‌هایی باموضوعات طب و علوم غریبه نیز وجود دارند، علاوه بر این منابع کتاب‌های مستقلی نیز در باب فضایل سور تالیف شده است، از جمله خواص الآیات محمد تقی اصفهانی (آقا نجفی) و خمائل الزهر فی فضائل السور (سیوطی)

برخی کتب تفسیری همچون: تفسیر عیاشی، کشف زمخشری، البرهان بحرانی و...

کتب حدیثی: وسایل الشیعه (حر عاملی)، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال (صدوق)

کتب علوم قرآنی: باب ۷۲ الاتقان سیوطی

به رغم وجود تمام این مصادر اغلب روایات فضایل سور به دلیل حذف اسانید، ضعف در وثاقت و یا مجهول الحال بودن راویان همواره مورد ظن و تردید بوده و کذب و جعلی بودن برای این قبیل روایات محتمل بوده است. در عموم کتاب‌هایی که در مورد احادیث جعلی نوشته شده اند نام روایات فضائل سور نیز به چشم می‌خورد. غالب این روایات به زعم علمای بزرگ شیعه و سنی یا به حدیث مفصل فضایل سور که منسوب به ابی ابن کعب است باز می‌گردد و یا از احادیث جعلی ابوعصمه نوح بن ابی مریم هستند. بحث در مورد این فرد فراوان است و در برخی مصادر به کذاب بودن این فرد تصریح شده است.

ابی عصمت نوح بن ابی مریم مشهور به کذب و وضع حدیث است. (ابن العینی، ۱۴۰۷: ۲۳۷). ابوعصمه خود اقرار به جعل حدیث کرده که در برخی کتب نقل شده است. از وی پرسیده شد که چطور این همه فضایل سور از عکرمه به نقل از ابن عباس روایت می‌کنی درحالی که اصحاب عکرمه منکر این حدیث اند وی پاسخ می‌دهد: من دیدم مردم از قرآن روی گردانیده اند و به فقه ابو حنفیه مشغول شده اند به نیت پاداش الهی این روایات را در فضل قرآن جعل کردم. (هاشمی خویی، بی‌تا، ۱۴/۳۷). حجر عسقلانی

در کتاب التهذیب خود نظرات محدثان و عالمان را جمع آوری کرده که همگان به ضعف، کذب، جعل و بطلان احادیث وی اذعان داشته اند. (حجر عسقلانی، بی تا، ۴/۲۴۸)

فضایل و خواص سور در البرهان

سید بحرانی در کتاب البرهان به روش ترتیبی عمل کرده و تفسیر خود را از ابتدای قرآن و از سوره حمد آغاز کرده و در انتها به سوره مبارکه ناس ختم نموده است. وی در مدخل هر سوره روایات مربوط به فضایل و خواص آن سوره را نقل کرده است. در واقع مقصود از این قبیل روایات ویژگی و هویتی است که به طور اخص به آن سوره تعلق گرفته و گاه اشاره به وحدت موضوعی خاص آن سوره دارد که در روایات حضرات معصوم برای هر سوره برشمرده و تبیین شده است.

طی بررسی های به عمل آمده در روایات فضایل سور در ابتدای هر ۱۱۴ سوره در تفسیر البرهان نکات زیر به دست آمد که در ادامه به تفکیک دسته بندی می آید:

الف: عدم تفکیک فضایل سوره ها و خواص قرائت آنها

نکته قابل توجه در البرهان آن است که علامه قائل به تفکیک معنای دو عبارت فضایل سور و خواص تلاوت سور نبوده و هر دو را به یک مفهوم تعبیر کرده است و کلیه روایات واصله در باب آن سوره رابه ترتیب ذیل آن نقل نموده است در حالی که گستره مفهومی فضایل سوره ها و خواص آنها متفاوت است. بدین معنا که منظور از فضایل سوره ها ویژگی و شأن خاص آن سوره در قیاس با سایر سور مبارک است.

مثلا اینکه از سوره "یس" به قلب قرآن و یا ریحانه القرآن تعبیر می شود فضیلت و وجه تمایز این سوره نسبت به سور دیگر قرآن است. در حالیکه ثوابی را که برای قرائت آن سوره در روایات آمده خواص تلاوت آن سوره محسوب می شود.

و یا اینکه از سوره حمد به عنوان معادل کل قرآن و عصاره قرآن تعبیر میشود فضیلت این سوره است ولی اینکه خواندن ۷ بار سوره حمد بر بیمار باعث شفایش می شود از خواص تلاوت این سوره است.

ب: مآخذ روایات فضایل سور در البرهان

تفسیر البرهان به واسطه استفاده از مصادر و منابع متعدد حدیثی و تفسیری در مقایسه با سایر تفاسیر روایی مشابه خود بی- نظیر است. سید بحرانی علاوه بر مصادر شیعی و روایات معصومین از صحابه ای همچون ابن عباس و علی بن ابراهیم قمی و مصادر اهل سنت نیز روایت آورده است. اعتقاد وی بر آن بوده است که اگر مصادر دیگر با روایات اهل بیت در تضاد و مغایرت نباشند استفاده از آنها بلا مانع است. همین مسامحه گری در انتخاب منابع و اتخاذ احادیث باعث شده وی از نظر تعدد اسانید روایی بر سایر تفاسیر روایی محض مشابه خود همچون تفسیر قمی، نورثقلین و... پیشی بگیرد این امر علاوه بر روایات تفسیری در روایات فضایل سور نیز دیده میشود. از جمله کتبی که سید بحرانی برای روایات فضایل سور استفاده کرده اصول کافی، تهذیب، مجمع البیان، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال و تفسیر عیاشی که مهم ترین منبع تفسیری روایات فضایل سور در البرهان است.

ج: فراوانی روایات فضایل سور در البرهان

طی بررسی و شمارش روایات فضایل یک به یک سوره ها در البرهان نتایج حاصله از این قرار بود که؛

تعداد روایات فضایل سور در سوره حمد که به انضمام روایات فضایل آیه "بسم الله الرحمن الرحيم" آمده است، ۳۴ روایت بوده و دارای بیشترین فراوانی در مقایسه با سایر سوره های قرآن است. پس از آن سوره توحید است که در ذیل آن ۲۹ روایت فضیلت آورده شده است. فراوانی روایات فضایل سور در سایر سوره ها به طور میانگین در هر سوره از ۲ تا ۵ روایت متغیر است که غالباً یا از تفسیر عیاشی اخذ شده اند یا کتاب ثواب الاعمال صدوق .

د: اعتبار روایات فضایل سور در البرهان

همان طور که پیش تر آمد اغلب روایات فضایل سور البرهان از تفسیر عیاشی اخذ شده است. تفسیر عیاشی اثر مفسر شیعه محمد بن مسعود عیاش السلمی است که مشتمل بر تفسیر روایی سوره حمد تا کهف می باشد و تفسیر مابقی سور در دست نیست. عالمان رجالی و شرح نویسندگان شیعه و اهل سنت با اینکه عیاشی را ستوده و وی را از فقها، محدثان و بزرگانی شیعه دانسته اند، اما گفته اند وی از افراد ضعیف روایت نقل کرده است. حذف اسناد و مرسل بودن احادیث از خصوصیات تفسیر عیاشی است که توسط تدوین کننده و ناقلان آن صورت گرفته است. وی اسناد را حذف میکرده تا هم اختصار روایات رعایت شود و برای کاتبان سهل باشد و هم خود بتواند در فرصت مقتضی متن روایت رانزد کسی که از طریق سماع یا اجازه آن را از مولف کسب کرده عرضه کند.

عیاشی از راویان ضعیف نقل روایت کرده است وی از جوانی به مذهب امامیه گرویده و بسیاری از روایات عامه را نیز شنیده است ولی اخبار او را تنها شیعه نقل و روایت می کنند. (حاج سیدجوادی و همکاران، ۱۳۶۶: ۱۱/۵۲۳).

-علی رغم تمام نقدهای وارده بر تفسیر عیاشی مشاهده می شود که غالب روایات فضایل سور البرهان از این تفسیر و ثواب الاعمال شیخ صدوق اخذ و نقل شده اند. نکته جالب توجه آن است که این تشابه و تکرار منبع از سوره حمد تا سوره کهف کاملاً ثابت است. یعنی روایات فضایل ذیل تمام سوره ها از تفسیر عیاشی و ثواب الاعمال و یا ندرتاً اصول کافی، تهذیب، مجمع البیان و خواص القرآن برگرفته شده اند (به استثناء سوره حجر که روایات فضایل سور کلاً بدون منبع ذکر شده اند) و پس از سوره کهف که دیگر امکان نقل سند از تفسیر عیاشی وجود نداشته است، سایر روایات فضایل سور یا صرفاً از ثواب الاعمال هستند یا بدون منبع ذکر شده اند. برخی از سوره های پایانی همچون تحریم، انشقاق، انشراح، ضحی، لیل و ناس نیز کاملاً بدون سند نقل شده اند.

-محدود بودن سلسله منابع روایت فضایل سور خود تاییدی است بر جعلی بودن و مستند نبودن این قبیل روایات چرا که مشاهده می شود که با حذف تفسیر عیاشی از منابع روایات فضایل سور البرهان، سید بحرانی غالب روایات خود را بدون سند نقل می کند. پیش تر به ضعف اسناد تفسیر عیاشی نیز اشاره شد. هرچند منسوب بودن روایات فضایل سور به ابو عصمه که به جاعل بودن وی تصریح شده است برای مشکل دار بودن این قبیل روایات کفایت می کند. منبع دیگری که پس از تفسیر عیاشی در البرهان رتبه دوم را در استفاده سید بحرانی دارد ثواب الاعمال است که متأسفانه در میان روایات آن، روایات ضعیفی که اطمینانی به صدور آنها از ائمه نمی باشد دیده می شود. علی اکبر غفاری صحیح و منقحی را بر ثواب الاعمال صدوق نوشته است (حاج سیدجوادی و همکاران، ۱۳۹۱: ۵/۲۴۲).

نتیجه گیری

با وجود تمام اسناد و ادله ای که درمورد جعلی بودن روایات فضایل و خواص در دست است نمیتوان این حکم را به تمامی روایات فضائل سور تسری داد چرا که در بحث حجیت حدیث علاوه بر صحت سند، محتوا و متن حدیث نیز اهمیت دارد و قابل تأمل است. مثلاً آن دسته از روایات فضایل که در مورد ثواب و پاداش معنوی تلاوت آیات قرآن بحث میکنند درخور توجه است هرچند که قطعاً مفهوم از تلاوت تنها گردش زبان نیست و لازم است همراه با تفکر و تعمق باشد که عمل به قرآن را در پی خواهد داشت. علاوه بر آن برخورداری از تمام پاداش و مواهبی که در روایات فضایل سور برای انسان مترتب است از فضل و کرم بینهایت الهی دور نیست و قطعاً تعدادی از این روایات که مبین رحمت الهی و آثار معنوی قرآن است میتواند صادره از معصومین باشد و تفکیک و تمییز آنها از روایات جعلی به کاری تخصصی و رجالی بر روی تمامی منابع حدیثی و تفسیری روایی نیازمند است. اما همواره بر این مطلب تصریح و تأکید میشود که باید با روایات فضایل سور با احتیاط برخورد نمود و آنچه را که مطابق برخورد نمود مطابق با عقل و سنت معتبر نبوی است پذیرفت و به تحقق برخی از وعده های دور از عقل برخی از روایات فضایل امید واهی نداشت و همه چیز را منتسب به ذات اقدس الهی دانست.

منابع

- قرآن کریم
- بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، ترجمه رضا ناظمیان، علی گنجیان و صادق خورش، تهران، نشر کتاب صبح، ۱۳۸۹، چ ۱
- بابایی، علیاکبر، مکاتب تفسیری، تهران، نشر سمت، ۱۳۸۶، چ ۱
- حاج سید جوادی، احمد صدر و دیگران، دایره المعارف تشیع، تهران، نشر حکمت، ۱۳۶۲، چ ۱
- شهیدی صالحی، عبدالحسین، تفسیر و تفاسیر شیعه، قزوین، نشر حدیث امروز، ۱۳۸۱، چ ۱
- معرفت، محمد هادی و دیگران، تفسیر و مفسران، قم، موسسه فرهنگی التمهید، ۱۳۷۹، چ ۱
- حجر العسقلانی، احمد، تهذیب التهذیب، نشر دار الحدیث، بی تا
- زین الدین عبدالرحمن، شرح علل ترمذی، اردن، مکتبه المنار، بی تا
- سویج، سید المرتضی، فضایل و خواص سوره های قرآن کریم، ترجمه مالک محمودی، مرکز اطلاع رسانی غدیر
- هاشمی خویی، میرزا حبیب الله، منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه، ترجمه حسن زاده آملی، حسن و کمرهای، محمد باقر، تهران، نشر مکتبه الاسلامیه
- علوی مهر، حسین، آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران، قم، نشر مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۴، چ ۱
- مؤدب، سید رضا، روشهای تفسیر قرآن، قم، نشر اشراق، ۱۳۸۰، چ ۱
- نصیری، علی، «چگونگی تعامل با روایات فضایل و خواص آیات و سور»، مجله علوم حدیث، سال بیست و یکم، شماره اول